

Kas siia käib sidekriips?

Tiina Leemets

eesti keele instituudi teadur

Sidekriips nagu iga teinegi kirjavahemärk täidab õigekirjas oma ülesandeid. „Eesti ortograafia” järgi võib ta funktsiooni poolest olla ühendav, asendav või lugemist hõlbustav. Nagu teisedki märgid, paneb sidekriips mõnikord ka kõhklema ja pead murdma. Kirjutis püüab vastata korduvatele küsimustele, veel kord selgitada tähtsamaid reegleid ning juhtida tähelepanu sagedamatele eksimustele.¹

1. Ühendav sidekriips

Sidekriips on tarvilik, kui üks liitsõna osi on nimi, tsitaatsõna, lühend, täht või sõnaosa. Numbrite liitmisel sõnaga, samuti numbrite ja suur-tähtlühendite käänamisel hõlbustab sidekriips lugemist, ehkki ei ole kohustuslik.

Nimed

JAH. Liitomadussõnades, milles on üheosaline või kokkukirjutatud nimi, tuleb panna sidekriips: *Eesti-sisene telefonikõne, Vahe-mere-äärne kuurort, Kase-nimeline arst, Hirvepargi-poolne tänav, Tartu-aineline laul, Nõukogude-vastane tegevus, Victoria-aegne häärber.*

EI. Kui nimi on mitmeosaline või kui tema juurde kuulub lisand või täiend, kirjutatakse kõik lahku: *sooja Vahemere äärne, Kaarel Kase nimeline, Kadrioru pargi poolne, Tartu linna aineeline, Nõukogude Liidu vastane, kuninganna Victoria aegne.*

JAH. Sidekriips pannakse ka nime liitmisel muud liiki sõnadega, olgu ees- või järelosana: *Interneti-ühendus, Barbie-nukk, Anne-tädi (= tädi Anne); kodu-Internet, vanni-Barbie.* Koha- ja isikunimede (hüüdnimede) kindel täpsustav täiendosa kirjutatakse seejuures suure algustähega: *Põhja-Eesti, Lääne-Virumaa, Mandri-Euroopa, Lähis-Ida, Vana-Võidu; Sauna-Madis* („Tõe ja

õiguse” tegelane, saunik nimega Madis), *Baari-Paavo* (telesarjas „Baar” tuntuks saanud Paavo-nimeline mees).

- EI. Kui isikunimi liitsõnas on üldnimestunud, st ei kuulu konkreetsele isikule, ei ole vaja suurt tähte ega sidekriipsu: *köögikata* (kelle nimi enamasti ei ole Kata), *karvamari*, *torujüri*, *tuhajuhan*.

Sidekriips kaob ka täiendosaga nimedest saadud tuletistes: *lõunaeestilik* (vrd *Lõuna-Eesti*), *uusmeremaalane* (vrd *Uus-Meremaa*).

Tsitaatsõnad

- JAH. Liitsõna osaks olev tsitaatsõna eraldatakse sidekriipsuga nii ees- kui ka järelast: *macho-mees*, *tax-free-kaubandus*; *lava-show*, *tomati-chutney*; *tele-show-mees*. Reegel kehtib ka siis, kui tsitaatsõnale järgneb käändelõpp: *squash'i-mäng*, *performance'i-kunstnik*.

(Märkus. Kirjutise näited on kursiivis ja seetõttu lähevad tsitaatsõnad neis püstkirja. Tavatekstis on kirja pilt vastupidine: *lava-show*, *squash'i-mäng*.)

Lühendid

- JAH. Kui liitsõna sisaldab lühendit, tuleb panna sidekriips: *IT-osa-kond*, *PVC-kate*, *HIV-negatiivne*, *PIN-kood*, *e-post*, *äi-organisatsioon*; *kaabel-TV*, *suusa-MM*.

Väiketähtlühendite käänamisel liidetakse käändelõpp ja mitmuse tunnus sidekriipsuga: *astus äi-sse*, *krt-d 1–15*. Suurtähtlühendi ja käändelõpu vahele **VÕIB** kriipsu lisada, aga see pole kohustuslik: *ELi = EL-i tippkohtumine*, *töötab ASis = AS-is*, *PÖFFil = PÖFF-il näidatud film*.

- EI. Alati ei moodustata lühendiga liitsõna: keelenõuandjatele korduvalt küsitud näidetes *NATO riigid* (= *Põhja-Atlandi Lepingu Organisatsiooni riigid*) ja *OECD maad* sidekriipsu ei ole.

Tähed, sõnad, sõnaosad

- JAH. Sidekriipsuga kirjutatakse nt *T-särk*, *S-kurv*, *C-vitamiin*, *o-jalad*, *A-duur*, *a-moll*, *jah-sõna*, *tud-kesksõna*.

Numbrid ja märgid

VÕIB. Numbrite liitmisel *ne-* või *line-*omadussõnaga võib kasutada sidekriipsu: *18aastane = 18-aastane, 35kohaline = 35-kohaline*. Kriips võib olla ka liitsõnades, mille eesosa on märk, harilikult nendesamade märkide nimetamisel: ©*märk = ©-märk*. Kui kõrvuti satuvad number 1 ja *l*-täht, on loetavuse huvides õigem kriips panna: *101-liikmeline, 21-liitrine*.

Sama põhimõte kehtib käänamisel: *31 inimest 40st = 40-st, tunnistus anti 31-le, §des = §-des 7–10*.

EI. Pahatihti lähevad segamini omadussõnad (*kahekümnekohaline*) ning arv- ja nimisõna ühendid (*kakskümmend kohta, kahekümnele kohale*, samamoodi ka *kahekümne kohaga*). Ehkki *20 kohaga klass* tähendab sama mis *20-kohaline klass*, on sidekriips esimeses siiski vale.

Tüvekordeusega sõnaühendid

Õigekirja seisukohalt oluline on ühendav sidekriips veel tüvekordeusega sõnaühendites, kus kirjutajad tihti peale kahtlevad ja vigu teevad.²

JAH. Sidekriipsuga tuleb kirjutada liitmäärsõnad, kus on ühendatud sama sõna nimetav ja alaltütlev kääne: *päev-päevalt, sõna-sõnalt, järk-järgult, samm-sammult, aeg-ajalt* (mitte kokku sõnasõnalt, aegajalt).

EI. Muude käänete ühendid käivad lahku: *lõppude lõpuks, üks ühele, aastast aastasse, toon toonis, lipp lipi peal, õlg öla kõrval, samm sammu järel, tuleb ots otsaga kokku*. *ne-* ja *line-*omadussõnad kirjutatakse sidekriipsuta kokku: *järkjärguline, sõnasõnaline, üksühene*.

2. Asendav sidekriips

Liitsõnaosa asendus

JAH. Sidekriips saab asendada liitsõnade korduvat osa, tehes seega teksti tihedamaks ja ladusamaks. Kriipsu asukoht ei ole ükskõik, vaid sõltub sellest, kas ta asendab puuduvat eesosa (*sünniaasta, -kuu ja -päev, operatsioonieelne ja -järgne, meetripikku-*

sed ja -laiused) või järelosa (*trüki- ja materjalikulu, kütte-, veevarustus- ja kanalisatsioonitööd, 20-, 30- ja 40-aastased = 20-, 30- ja 40aastased, Ida- ja Lääne-Eesti*).

Ühe mõiste korral võib ja ära jätta ning kõik üheks sõnaks kokku kirjutada: *ostu-müügitehing* (üks tehing, mis hõlmab nii ostu kui ka müüki), *peedi-küüslaugusalat, virsiku-aprikoosi-pirnijogurt, halli-kollasekirju, edasi-tagasipilet*.

EI. Sidekriipsuga võib asendada ainult liitsõnaosi! Paistab, et sellest funktsioonist ei ole kõik kirjutajad lõpuni aru saanud, kriipsu näeb sageli ka ülearustes kohtades.

Sidekriipsu ei panda koondlauses rinnastatud sõnaühenditesse, olgugi et ühist sõna ei korrata: *eesti ja soome keeles* (mitte *eesti- ja soome keeles*), *baptisti, õigeusu ja luteri kirik, Tartu, Põlva ja Võru maakond* (küll aga *Tartu-, Põlva- ja Võrumaa*).

Kriipsu ei panda ka siis, kui loetelus on esikohal sõnaühend ja teisel kohal liitsõna: *bioloogilised ja keemiarelvad* (mitte *bioloogilised- ja keemiarelvad*, sest pole olemas sõna „bioloogilisedrelvad”), *meeskondlikud ja üksikalad*. Vastupidise järjestyse korral tuleks kriips panna: *keemia- ja bioloogilised relvad, üksik- ja meeskondlikud alad*. Et seda tüüpi loetelusid ei ole alati esmapilgul hõlbus lugeda, tasuks võimaluse korral kaaluda sõnaühendi asendamist liitsõnaga (*bio- ja keemiarelvad, meeskonna- ja üksikalad*). Selguse huvides võib ka ühist sõna korrata.

Ammugi ei asendata sidekriipsuga käändelõppu (eksitakse nelja viimase käände puhul, mille tunnust ei pea teatavasti kordama): *juua kuuma või külmana* (mitte *kuuma- või külmana*), *valamu ilma jala, segisti ja sifoonita*. Valesse kohta pandud sidekriips võib teksti mõtet muuta: *loomaliha tšilli- ja munanuudlitega* tähendab, nagu pakutaks liha tšillinuudlitega ja munanuudlitega, mitte tšilliga ja munanuudlitega nagu tegelikult.

Sidesõna asendus

JAH. Paaris- ja kordussõnade võrdväärsete osade vahel asendab sidekriips sidesõna ja: *isa-ema* (= *isa ja ema*), *noad-kahvlid, tooted-teenused, sekretär-juhiabi, tall-tõllakuur, sotsiaal-majanduslik* (= *sotsiaalne ja majanduslik*), *edasi-tagasi, sinna-tänna*,

oot-oot, tere-tere. Siinkohal peetagu meeles, et paarisnimisõnadel käänduvad mõlemad pooled: *isale-emale, nuge-kahvleid, toodete-teenuste pakkujad*; täpselt samamoodi ka topeltelukutsete ja -funktsioonide puhul: *sekretäri-juhiabi töökoht, mõisa tallis-tõllakuuris*.

Eitavas lauses võib kriips asendada sõna *ega*: *ei olnud silku-leibagi lauale panna, meie pole teiste lükata-tõmmata*. Teatud juhtudel vastab sidekriipsule *või*: *tahes-tahtmata, enam-vähem, kaks-kolm minutit, maja valmib aprillis-mais*.

Sidekriips võib *ja*'d asendada ka rinnastatud täiendite vahel: *Tallinna-Tartu maantee, Portugali-Eesti jalgpallimäng*. Seejuures peavad kõik täiendid olema omastavas käändes. Kui nad on nimetavas (neid näiteid on üsna vähe), tuleb põhisõna omakorda sidekriipsuga liita: *täht-number-sisestus, maa-õhk-kosmos-side*.

3. Lugemist hõlbustav sidekriips

Ühesugused tähed

VÕIB. Sidekriipsu võib panna liitsõna piiril, kus satuvad kõrvuti kolm või enam ühesugust tähte: *üle-eestiline = üleeestiline, saja-aastane = sajaaastane, plekk-karp = plekkkarp, kontroll-labor = kontrolllabor, jää-äär = jäääär*.

EI. Kahe ühesuguse tähe vahele kriipsu ei panda. Sagedamini küsitud näited on *üleeuroopaline* (vahest eksitab siin *üle-eestiline*, kus on kolm *e*-d) ning *vabaajarõivad* (võib kirjutada ka *vaba aja rõivad*, ent mitte *vaba-aja rõivad*).

Mõtte selgus

VÕIB. Mõnikord on mõttekas näidata, millised osad liitsõnas omavahel tugevamalt kokku kuuluvad (nõrgemalt seotud sõna(d) eraldatakse sidekriipsuga). Näiteks *kesk-korrakaitsepolitsei, riski-elukindlustus, nõgese-dušigeel, delikatess-doktorivorst* (et hoida ära võimalik kujutlus keskkorrast, riskielust, nõgesedušist ja delikatessdoktorist).

4. Mitu sidekriipsu ühes sõnas

JAH. Järjestikku võib olla kaks sidekriipsu ja enamgi. Mõnikord võib iga kriipsu tingida eri reegel ülaltoodute hulgast. Näiteks *nina-kõrva-kurguarst*, *šokolaadi-rummi-rosinamuffin*, *eesti-inglise-saksa-vene-prantsuse vestmik* (sidekriips asendab iga kord *ja'd*), *maa-õhk-kosmos-side* (harvad juhud, kui rinnastatud täiendid on nimetavas käändes), *peekoni-oliivi-croissant* (esimene kriips asendab *ja'd*, teine eraldab tsitaatsõna, vrd *peekoni-oliivipirukas*), *second-hand-kauplus* (kriipsuga liidetud tsitaatsõnas endas käib võorkeele reeglite järgi sidekriips), *tele-show-mees* (tsitaatsõna on eraldatud mõlemalt poolt), *mina-ei-tea-midagi-nägu*, *küll-homme-jõuab-meeleolu* (üksikjuhtudel tarvitavad ahelliitsõnad).

Ning lõpetuseks **üksikud sõnad**, mille sidekriipsu kohta kõige rohkem nõu küsitakse.

JAH. Traditsiooniliselt käivad sidekriipsuga *nii-öelda* (ja lühend *n-ö*), *võib-olla*, *enam-vähem*.

EI. Kokku kirjutatakse *vahetevahel*.

¹ Kokkuvõtlikult saab reegleid järele vaadata raamatutest: T. Erelt, Eesti ortograafia. 4., täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2005; M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993.

² Vt põhjalikumalt: A. Mund, Päev-päevalt, päevast päeva, päevpäevaline, päev päeva kannul ... – Keelenõuanne soovitab 3. Koostanud ja toimetanud M. Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2004.